

**КРАЉЕВИЋ МАРКО
ИЗ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА
КОД ПОЉАКА У 19. ВЕКУ**

DEJAN AJDACIC

University of Gdansk

KRALJEVIC MARKO FROM SERBIAN FOLK SONGS AMONG POLES IN THE 19TH CENTURY.

The paper examines how Prince Marko (Kraljevic Marko) gained popularity in 19th-century Europe, largely due to the Serbian folk songs published by Vuk Stefanović Karadžić and their translations into Polish and other languages. The author juxtaposes historical data on Marko Mrnjavcevic (c. 1355–1395), noting his role as a Turkish vassal after 1371, and compares it with the portrayal of Prince Marko in Serbian folk songs. The Polish language's earliest mention of Prince Marko as a folk hero appears in the 1804 travel diary of Prince A. Sapieha, who journeyed through Dalmatia and Zagorje. The paper discusses the unique translation approaches of August Bielowski and Roman Zmorski. It further analyzes references to Prince Marko in Adam Mickiewicz's lectures at the Collège de France (1841), Roman Zmorski's introduction to his 1859 book of 30 song translations about Prince Marko, Kazimierz Władysław Woycicki's encyclopedic article (1867), and Bronisław Grabowski's play about Prince Marko (1880). The author draws on research from Petar Bunjak, Kreshimir Georgijevic, Roman Zmorski, Marian Jakóbiec, Milica Jakóbiec Semkowowa, Damian Kubik, Regels Halili and others. The historical review concludes that Polish scholars rarely highlighted the humorous elements in the Serbian songs about Marko or his contentious relationships with women. Additionally, Polish translations were not used as intermediaries for translating these songs into Ukrainian.

Keywords: Serbian folk poetry, oral epic, Marko Kraljević, Poland, 19th century, Polish translations, Polish reception, folkloristics

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2024.13.40-56>

Због дуготрајне османске власти над поробљеним хришћанским народима умањивао се број писмених људи. Смањивао се и број летописаца и њихових читалаца. Историјско памћење Бугара, Срба, Црногораца, Албанаца тако се сводило на усмено преношење јуначких песама и историјских предања. Памћење прошлости засновано претежно на

усменој традицији се разликује од памћења народа који поседују и усмене и писане историјске изворе, јер у писаним документима су чињенице фиксиране, док у усменој народној култури има одступања од историјске веродостојности, хронологија догађаја може бити нарушена, могућа су мешања ликова и збивања различитих епоха, па чак и мешање реалних, легендарних и митолошких бића.

Под утицајем хердеровских идеја народна култура је крајем 18. века и почетком 19. века постала важан чинилац националног обједињавања око својих културних јунака и симбола. Руси, који су једини међу словенским народима имали националну државу, заступали су империјални модел славенофилства са својом водећом улогом и потчињавањем других интересима Руса. Јачање идентитета словенских народа без националне државе је пратило снажење идеја словенске узајамности Словена у Хабсбуршкој монархији или славенофилства на начелима равноправности Словена. У часописима романтичара, објављивани су преводи народних песама других словенских народа, што је омогућило и упознавање јунака усмених песама других словенских народа – српског Краљевића Марка и кнеза Лазара, словачког Јаношика, ликова из народних предања попут пољског Пана Твардовског, али и ауторски дотераних ликова дела попут руског Бојана из *Слова о полку Игоревом* или пророчице Либуше из Ханкиног Зеленогорског рукописа. Иако је Марко Краљевић био јунак народних песама свих јужних Словена, који су слична историјска искуства исказивали посредством његовог лика, ипак је у Европи 19. века он прихваћан као јунак српске народне поезије.

У овом прилогу пажња је усмерена на пољску рецепцију српских народних песама о Марку Краљевићу. Пољска рецепција бугарских или хрватских народних песама са Марковим ликом је, историјски гледано, доцнија, тј. нама ближа (Kawecka et al. 2022). Упркос чињеници да су први преводи српских јуначких песама о Краљевићу Марку објављени на пољском језику пре скоро два века, у пољској култури нема чланака усмерених на рецепцију његовог лика, иако су анализирани преводи песама у којима је он главни лик, фолклористи су описали црте Краљевића Марка и упоредили га са другим словенским и несловенским јунацима.

Српске народне песме о Краљевићу Марку по први пут су објављене у Караџићевим пјеснарицама: једна песма 1814. и три песме 1815. године,¹ а потом у разним издањима

¹ *Мала прстонародња славено-србска пјеснарица* (1814) је садржала једну песму *О Марку Краљевићу*, а *Народна србска пјеснарица* (1815) три песме које је Вук Караџић записао од Тешана Подруговића – *О Марку Краљевићу* и *Муси Кесеџији*, *О Марку Краљевићу* и *Арапину*, *О Краљевићу Марку* и *Љутици Богдану*.

Српских народних пјесама старијег доба. Те песме и Караџићева одредница *Марко Краљевић* из *Српског рјечника* ослоњена на легенде представљали су полазиште за тумачења представа Срба о јунаку. Пољацима је лик Краљевића Марка постао познат захваљујући збиркама Вука Стефановића Караџића те подршци коју је он имао од филолога, историчара, преводилаца и мецена у високим круговима Беча, Лајпцига и Петрограда.

Историја превођења српских народних песама на пољски је у највећој мери истраживана крајем двадесетих и у тридесетим годинама 20. века, када су указани доприноси, врлине и недостаци пољских превода и дате оквирне оцене превода српских усмених песама о Краљевићу Марку. Те оцене су биле расуте. Зна се које су песме из Караџићевих збирки превођене, зна се да ли су при преводу коришћени само Караџићеви изворни текстови на српском језику или је преводилац користио и неки претходни превод, најчешће на немачком или француском језику. Шта су Пољаци знали о Краљевићу Марку може се судити по малобројним текстовима у којима се о њему говори. Могу се набрајати преводи и закључити које су песме изазивале највећу пажњу пољских преводилаца. Колико су Пољаци разумели митолошке надградње Марковог лика у усменој култури јужних Словена? Како су одређивали етничку припадност Краљевића Марка? Да ли постоје илустрације пољских уметника који су илустровали песме са његовим ликом? Да ли су Пољаци, после слабљења и губитка државе у Марковом вазалству могли да виде своју слабост, или су историјске прилике биле толико друкчије да њима такве аналогije нису могле да буду блиске. Колико у упознавању народних песама других Словена претеже идеја словенске узајамности, а колико жеља да се упознају јунаци и културни хероји других народа?

Та и друга питања призивају на нова проучавања. У 19. веку Краљевић Марко је ушао у пољску културу посредством превода српских народних песама, па због тога пажњу сужавам на лик Краљевића Марка у пољској култури понајвише у доба романтизма.

Краљевић Марко у историји и у песми

По историјским чињеницама, Краљевић Марко је био син краља Вукашина Мрњавчевића, који је погинуо у битци на Марици 1371. године. Марко Мрњавчевић је последњи српски владар који је столовао у Прилепу у 14. веку, као вазал султана Бајазита, а погинуо је 1395. у битци на Ровинама у Влашкој. Многи су проучаваоци јуначких песама о Марку писали о чињеницама које у песмама одступају од историје, а текст Ненада Љубинковића и самим

насловом то сликовито казује: *Краљевић Марко – историја, мит, легенда* (Ljubinković 2010). Милан Лукић и Иван Златковић су у предговору антологији песама о Марку Краљевићу написали:

Марко је, првенствено, носилац националних, витешких и хришћанских особина, заштитник је царства и спаситељ нејачи, али својеглав и тврдоглав; правдољубив и истинољубив, али спреман на лукавство и превару ако је то услов опстанка; храбар и непобедив на мегдану, али га некад надвлада дете од седам година; свети се, у циљу задовољења виших принципа правде и успостављања нарушене равнотеже света, али је некад и кавгација, прзница, пијаница, сујетан на своје јунаштво, лако увредљив, набусит, необуздан итд. [...] Марко је спој трагичног и комичног, вечити трагалац за равнотежом која ће учинити сношљивом осуду постојања. А његов лик наследио је старе античке и словенске култове, али и улоге светитеља хришћанских легенди, па у основној космичкој дихотомији преузима и функцију 'соларног бога' и светитеља који спасава људски род од хтоничних божанстава, попут митских звери, аждаја, цинова и вила. (Lukić & Zlatković 1996)

Вук Караџић је своју речничку јединицу о Марку почео речима: *Никакога Србина нема који не зна за име Марка Краљевића...* Срби су знали да је Марко праведни заштитник раје, заштитник слабих, да има огромног коња Шарца са којим заједно пије вино, али и да има црте понекада комично приказаног напраситог кавгације који лако плане и утихне. Разноврсност црта Краљевића Марка сведочи да су се у његовом лику сабирале различите црте – историјске, псеудоисторијске, митолошке, поетске, те да њихова разноликост онемогућава склапање јединственог лика. С једне стране, он одражава митолошке и поетске надградње осећања балканских хришћана у односу према Турцима, која епски преосмишљавају ставове поражених хришћана подстичући извесну трпељивост, али да Марко Краљевић има и друге црте којих нема у историјским изворима.

Овде ће бити хронолошки представљени пољски помени, преводи и истраживања током 19. века. У славистичкој фолклористици о епским песмама на пољском језику је писао Вилим Франчић, Хрват који се у детињству преселио у Пољску, а гимназију и студије завршио у Кракову. Увиди из Франчићеве докторске дисертације *Serbskie pieśni bohaterkie i ich dzieje w Polsce* одбрањене 1924. године (Kale 2015: 26), нису ушле у академску литературу, јер она никада није објављена. Значајне прилоге представљају чланак, а доцније и књига Хенрика Батовског о Мицкјевичевим погледима на Словене у предавањима у Паризу (Batowski 1934, Batowski 1956). Српски бохемиста и полониста, Крешимир Георгијевић је у темељној књизи о пољским преводима српске народне поезије свестрано осветлио културолошке оквире, историјски описао преводе, њихове врлине и

мане примењујући детаљну анализу (Georgijević 1936). Књига следи хронологију појаве превода и тумачења и укључује и преводе песама о Краљевићу Марку. Милица Јакубјец Семкова је писала о преводима српских народних песама низа преводаца од Брођињског, а преводе словенске – српске, украјинске, белоруске, руске, лужичке народне поезије код Пољака је осветлила у књизи *Słowiańska pieśń ludowa w polskich przekładach doby romantyzmu* (Jakobiec-Semkowowa 1991).

Мимо студија о рецепцији, постоје и текстови на пољском језику о самом лику Марка Краљевића. У 19. веку то су биле лекције Адама Мицкјевича, предговор Романа Зморског, а у 20. веку предговори у три антологије преведених српских песама о Марку Краљевићу – шест песама садржи избор Јулија Бенеша у преводу Чеслава Јастшембца (1938),² у истом преводу и ужем избору три песме се налазе у збирци Маријана Јакубца (1948)³ и шест песама у избору и преводу Ане Камјењске (Kamienska 1967).⁴ У антологији Маријана Јакубца налази се и његов значајан предговор о епици. У академској славистичкој фолклористици најпуније информације о Краљевићу Марку на пољском језику је представила Хенрика Чајка у књизи *Bohaterska epika ludowa Słowian Południowych* (Czajka 1973), указујући на широку јужнословенску грађу, уз компаративно фолклористичке и митолошке приступе Бориса Путилова, Александра Брикнера, Станислава Урбањчика, Веселина Чајкановића и др. Милица Јакубјец Семкова у новијим радовима упоређује мотиве јужнословенских и источнословенских епских традиција. Илона Чамањска, балканолог из Познања, у тексту о турским ратовима од 14. до 17. века у песмама народа југоисточне и централне Европе помиње и песме о Краљевићу Марку:

Tylko w nielicznych pieśniach można doszukać się rzeczywistych faktów z jego życia lub choćby do nich nawiązujących. Ludowi pieśniarze pamiętali o tym, że był synem Vukasina i że władał

² *Урош и Мрњавчевићу* (Vuk II, 33), *Марко Краљевић и вила* (Vuk II, 37), *Марко Краљевић и Љутица Богдан* (Vuk II, 38), *Орање Краљевића Марка* (Vuk II, 72), *Марко Краљевић и Муса Кесеџија* (Vuk II, 66), „Смрт Краљевића Марка“ (Vuk II, 73).

³ У обимом мањој антологији усредсређеној само на епику Маријана Јакубца (1948) појављују опет преводи Чеслава Јастшембца, али само три песме о Марку – *Марко Краљевић и вила*, *Марко Краљевић и Муса Кесеџија* и *Смрт Краљевића Марка*. У предговору Маријана Јакубца књизи *Jugosłowiańska epika ludowa* (1948) говори се и кратко о циклусу Марка Краљевића (1948: XLII), о окрутности Марка у неким песмама (1948: LIII) а узгред се помиње да је Петар Прерадовић написао драму о Марку Краљевићу.

⁴ Ана Камјењска (1920–1986) је песникиња, критичар и преводац из Лублина. У антологији *Perły i kamienie: wybór serbsko-chorwackiej poezji ludowej* (1967) представила је своје преводе истих шест песама о Марку Краљевићу које су објављене и у избору Јулија Бенеша из 1938. дајући им најчешће и своје верзије наслова.

Prilepem pod tureckim zwierzchnictwem. Zapewne dlatego pozostaje on zawsze królewiczem, a nie królem. Król bowiem kojarzy się z władcą niezależnym. Pieśni o królewiczu Marku, jak słusznie swego czasu zauważyła Henryka Czajka, mają charakter ponadczasowy i najczęściej odwołują się do sytuacji znacznie późniejszej z czasów panowania tureckiego. Bohater znakomicie funkcjonuje w systemie tureckim, ukazując jednocześnie, jak nie dać się zdominować. Marko to postać o różnych obliczach, na ogół bynajmniej nie kryształowa: rozbójnik i bratobójca, który tego pije i tego bije, walczy wprawdzie z Turkami, ale nie prowadzi z nimi otwartej wojny. W niektórych pieśniach Marko jawi się jako młodzieniec wysoce wykształcony i sprawiedliwy. (Czamanska 2001: 282)

Бројне минуциозне студије Мирослава Топића и Петра Буњака посвећене су у великој мери стилистичким и метричким својствима пољских превода српске народне поезије, а песме о Марку се у њима појављују у (Topic & Bunjak 2015: 54–56), док је Петар Буњак аутор значајног текста о Мицкјевичевим предавањима у Паризу.

1811. АЛЕКСАНДАР САПЈЕХА

Пре појаве пјеснарица Вука Караџића 1814. и 1815. године помиње се певање песама о Марку Краљевићу у епистоларно писаној књизи *Путовање по словенским земљама изведено 1802. и 1803.* (Sapieha 1811). Пољски кнез Александар Сапјеха (1773–1812) није тачно датирао своје путовање у наслову путописа, али је извесно да га је крајем септембра 1804. године у Задру и на поседима око Вранског језера гостио гроф Борели, који му је за путовање по Загори и хабсбуршком делу Херцеговине предусретљиво уступио свог управитеља Пинчића и четворо Морлака. Тек што је мала поворка кренула коњима узбрдо од Скрадина ка Книну, Морлаци су запевали песму о Краљевићу Марку: *Czterech uzbrownych Morlachów poprzedzali nasze konie, i tylko co ruszyli, zapieli zwykłą swoją dumę o królewiczu Marku* (Sapieha 1811: 95, № 18). Из речи да су они запевали своју уобичајену јуначку песму, очигледно је да је путник песме о Марку слушао током целог свог путовања више пута. У опису гозбе коју је мајор Нагић организовао у неком селу близу Книна поново певају о Марку Краљевићу: *Tym czasem, wzmagające się pięwy, naszych morlachów, ucztu wesolość mnożyły. Między niemi дума o królewiczu Marku, zapomnianą, nie była.* (Sapieha 1811: 120, № 23). И касније, у дому Морлака Пинчена, већ у крају око реке Цетине као део забаве помињу се и песме о Краљевићу Марку: *Od tego czasu, nie było przerwy wszystkim grzecznościom, których doznawałem i niektóre małe upominki, rozdane między przytomnych, tak wszystkich wesolością napełniły, że cały wieczór przeszedł na pięwach i dumie o królewiczu Marku.* (Sapieha 1811: 160, № 29). Ни у једном помињању кнез Сапјеха не даје шире податке који би открили које су песме о Марку певали његови пратиоци или домаћини.

1830, 1838. АВГУСТ БЈЕЛОВСКИ

Млади Август Бјеловски, припадник гркокатоличког реда Василија Великог, у Лавову је био окружен славенофилима који су знали за српске народне песме Вука Караџића и објављивали прве преводе претежно лирских песама на пољски и украјински језик. Млади Август Бјеловски је објавио први превод народне песме о Краљевићу Марку на пољски језик 1830. године у лавовском алманаху *Haliczanin* који је уређивао Валенти Хлендовски. Био је то превод песме *Марко Краљевић и вила* из збирке Вука Караџића (Vuk II, 37) о горској вили која погађа Марковог побратима због певања у гори упркос њеној забрани, након чега је Марко сустигне и силом натера да излечи његовог побратима. По броју стихова превод је скоро за трећину краћи. Крешимир Георгијевић истиче недостатке превода Бјеловског анализирајући стихове које је преводилац изоставио: *Овде нема, као што се види, никакве сличности између оригинала и превода: ни један стих се не подудару мишљу с преведеним; испуштене су једне мисли, а уметнуте друге* (Georgijević 1936). На сличан начин аутор анализира грешке и пропусте Бјеловског и у преводу песме о љутим мегданџијама који одустају од боја – *Марко Краљевић и Љутица Богдан* (Vuk II, 38), објављене у листу *Wianek* 1837. Доцније су преводи Аугуста Бјеловског (1806–1876) прештампавани у књигама уз друге његове преводе 1838 и 1855. (Kawecka et al. 2022: 66, 78, 190).

1841. АДАМ МИЦКЈЕВИЧ

Живописан, силовит и напрасит лик Краљевића Марка пун је противречности. У српској култури Петар Петровић Његош га је, као султанског посинка, стављао далеко испод борбености кнеза Лазара и јунаштва Милоша Обилића. Таква врста опозиције није могла да се створи у Пољској, где су Марко Краљевић и јунаци косовског мита сагледавани као ликови исте и јединствене културе. Црте османског вазала чиниле су га и код Пољака лако препознатљивим.

Адам Мицкјевич је о Марку Краљевићу говорио на крају 17. и на почетку 18. предавања на париском Колеж д Франсу. Дубровчанин Медо Пуцић је средином 19. века писао на италијанском језику о Мицкјевичевим предавањима (Batowski 1934: 30). Вести о Мицкјевичевим лекцијама посвећеним српској народној поезији пратили су и српски листови тога времена. Академске студије су се појавиле тек у тридесетим годинама 20. века – Фран Илешич, словеначки професор из Загреба, је на другом конгресу слависта

говорио о Мицкјевичевим предавањима и Словенима (Plesic 1934), а потом је Хенрик Батовски анализирао изворе које је користио Мицкјевич – француске, збирку коју му је послао Залески у оригиналу и у преводу на немачки језик (Batowski 1934: 43). Батовски на табели наводи број песниковог предавања и наслове песама које је он поменуо (Batowski 1934: 46), па се ту налазе и песме о Краљевићу Марку – из пјеснарице 1814, те из друге књиге *Српских народних пјесама – Смрт Краљевића Марка, Женидба Краљевића Марка*. Више пажње појединачним песмама посветио је Крешимир Георгијевић у својој књизи, где указује да је користио француске преводе Елизе Војар и Вротновског (Georgijević 1936). Мицкјевичеве погледе на Марка Краљевића из предавања у Колеж д Франсу су помињали Марјан Јакубјец, Милица Семкув / Јакубјец Семкова.

Адам Мицкјевич је у париском предавању парафразирао по француским преводима Елизе Војар две песме о Марку. Песма *Женидба Марка Краљевића* казује о просидби ћерке краља Шишманина, а заплет чини похотна жеља дужда који је видео колико је лепа девојка када је ветар подигао вео са њенога лица, али га Бугарка одбија.

Адам Мицкјевич у Марку Краљевићу види типичне црте целе српске народности, али и сличности са другим европским јунацима. На Крају седамнаестог предавања, одржаног 26. фебруара, Мицкјевич говори:

После пропасти српске независности и пред крај јуначког циклуса, почиње други циклус, који се може назвати романсним. Народни догађаји нису више главни предмет поеме, народни идеали везују се уз неку личност која на тај начин постаје претставница епохе. Између личности јуначког циклуса изабран је неки Марко, српски краљевић, и њему су приписана сва сјајна дела српских ратника. Он је јунак свих борби, претставља цео српски народ; по томе је налик на бретонског краља Артура, који је такође предмет циклуса витешке поезије, и који по народном веровању и данас живи и дела. Тако је и Марко, син краља Вукашина, према народној поезији, у извесној мери био бесмртан. Живео је дуге векове, војевао је по целој Европи, у Србији и у земљама Латина, то јест на западу; веровано је да није умро, да је отишао у брда очајан због проналаска барута и ватреног оружја, који су учинили крај некадашњем јунаштву. (Mickiewicz 1955)

Крешимир Георгијевић је као извор Мицкјевичевих ставова о Марковом повлачењу навео идеју из предговора преводитељке Терезе Албертине Луизе вон Јакоб немачком издању српских народних песама – *према српској 'кажи', он још живи али откако је пронађен барут крије се у планинама, престрашен од помисли да рука једног слабог детета може савладати снагу најсилнијег јунака* (Georgijević 1936).

Поређења Марка Краљевића као јунака српског и јужнословенског фолклора са јунацима западних митова и легенди се појављује већ у првим студијама немачких тумача и француског професора Клода Форијела, а преузимају их или уводе и словенски аутори. Крајем 19. века везе западних и источних епских песама се испитују методама компаративне фолклористике, о чему је на песмама о Краљевићу Марку писао Халански у књизи објављеној на руском језику у Варшави. Српски романиста Никола Банашевић је у књизи *Циклус Марка Краљевића и одјеци француско-талијанске витешке књижевности* (1935) развио претпоставке о утицајима француске витешке поезије на Марков лик. Пољаци могу да прочитају о Банашевићевим идејама у књизи албанског слависте Ригелса Халилија о српској и албанској народној песми (Halili 2012: 267, 269–271, 302–307, 313–314).

Поеме које опевају сјајна дела Краљевића Марка чине ‘романсни циклус’, писао је Мицкјевич. Он своју 18. лекцију почиње излагањем узрока пропасти подунавских Словена, а приказе Маркових поступака види као одраз мржње Словена према суседним хришћанима – Грцима те Латинима:

Такво стање ствари, такав положај Словена, који гаје мржњу према Грцима, страх од Латина, а налазе се под турским јармом, показано је и приказано у историји легендарне личности Марка, сина краља Вукашина, о коме смо недавно говорили.

По историји тај Марко се потурчио, стварно је пришао Турцима и погинуо у борби против хришћана. Дакле он је и јунак Словена муслимана: то је историја потурчених словенских крајева. Марко не трпи Турке исто тако као што данас Албанци, Босанци, турски Словени, који иако исповедају Коран, мрзе Турке и због најмањег повода буне се против султана.

Марко је дрзак, изазива султана, убија везира. То је истовремено и историја јаничара. Песма прича како је једном приликом, ловећи заједно са Турцима, видео да је везир ударио његовог сокола и заплакао због своје усамљености међу непријатељима; почео је да јадикuje над судбином Срба, а онда је машивши се оружја убио везира. Султан, место да се наљути, даде му прегршт новца... (Mickiewicz 1955)

Мицкјевич греша када повезује Марка са јаничарима и мамелуцима и њиховим побунама. Марко у песмама не диже побуне, он није ни муслиман, већ хришћанин у вазалном односу према султану. Мицкјевич временски одређује и трајање Марковог живота од триста година, па повезује његову смрт *негде на почетку XVIII века, баш у време када су подунавски народи били изгубили последње остатке независности, када је чак и титула српског деспота била укинута*. О смрти Краљевића Марка Адам Мицкјевич је говорио:

Према поезији тога јунака нису убили Турци. Ударац му је задала рука бога, кога Срби називају *старим убицом ратника*. Јахао је, како песник прича, кроз гору, и одједном је натприродно биће, чаробница, русалка, вила, викнула са врха планине да је дошао час да се растане од коња. Марко разљућен пребацује вили да лаже: пројахао је кроз толико земаља и преко толико река на свом коњу и не мисли да се растаје с њим. Вила му одговара да погледа у реку и да се огледа у води, па ће сазнати своју судбину. Марко се приближава извору и види у води своју будућност, спознаје да му је време да умре. Убија коња да не би пао у руке Турцима, сабљу ломи на парампарчад, а топуз баца у море и пише тестамент. Од три кесе злата, које је увек са собом носио, једну записује ономе ко га сахрани, другу цркви и поповима, трећу слепцима-песницима; оним српским рапсодима, што иду по селима и опевају дела предака. Марко им поручује да никад не забораве на њега. Написавши тестамент леже и умире у брдима.

Нека предања говоре да Марко и данас живи и да ће се једнога дана појавити. Српски народ се скоро на такав исти начин угасио, или тачније, склонио у брда. Када је српска држава пропала у равницама, независна племена Црногораца и неколико округа крај мора једини су сачували историске и песничке традиције словенског народа. Друга поезија, сасвим различита од ове о којој смо говорили, почиње после епохе ратова које су Словени водили против Турака; то су романи, приче о доживљајима неколико славнијих особа, о њиховим делима, љубавима, о њиховом јунаштву. (Mickiewicz 1955)

1859. РОМАН ЗМОРСКИ

Позни романтичар Роман Зморски је превео велики број српских народних јуначких песама и објавио их у неколико збирки – највећа збирка обухвата разне периоде и јунаке, а посебне и мање збирке песника и преводилаца је објавио са песамама о Косовској бици и о Марку Краљевићу. Зморски је збирку *Królewicz Marko. Narodowe pieśni serbskie* објавио у Варшави 1859. године. О преводима на пољски Романа Зморског писали су К. Георгијевић, М. Семкув, П. Буњак и М. Топић, И. Лис-Вјелгош (Georgijević 1936, Semkow 1965, Topic & Bunjak 2015, Lis-Wielgosz 2016).

У збирци је објављено 30 песама. Већину чине преводи песама из друге књиге песама најстаријег доба Вука Караџића, а пет песама је из збирке *Пјеванија црногорска и херцеговачка* Симе Милутиновића Сарајлије, потписаног као Чубро Чојковић (не четири како је наведено у Georgijević 1936, Jakobiec-Semkowowa 1991: 20). У две песме Зморски одступа од наслова из *Пјеваније* – уместо *Турство* (Choikovich 1837, бр. 6) даје *Andrzej i Marko* (Zmorski 1859, бр. 11), уместо *Цар и Секула (од истога игумана Мојсија)* (Choikovich 1837, нр. 159) даје *Marko i Sekula* (нр. 27). У осталима преводилац следи изворне наслове *Марко у тавници татарској* (Choikovich 1837, нр. 14 – Zmorski 1859, бр. 68), *Марко у ропству сарајевском* (Choikovich 1837, нр. 78 – Zmorski 1859, бр. 28) и *Тко је јунак* (Choikovich 1837,

nr. 26 – Zmorski 1859, nr. 29) са додатком *Kto najlepszy junak*. Када је реч о песмама најстаријег доба из Караџићеве књиге, поред песама које је Вук Караџић нанизао, Зморски је укључио још две сличне песме са Марком као сватом који силом спасава част младожење *Женидба Ђурђа Смедеревца* (Vuk II, 79) и *Женидба Поповића Стојана* (Vuk II, 87).

Зморски у предговору збирке својих превода песама о Марку, овога јунака уводи у друштво хероја старогрчких митова Херкула, Тезеја и Јасона. Аутор читаоцима нуди податке о историјским приликама и краљевићевом животу, те наводи Маркове речи пред битку на Ровинама – да жели да победе хришћани, макар он у тој бици погинуо као турски вазал. Крешимир Георгијевић пише да је Зморски написао предговор по Ранкеовој књизи о Србима и одредници из Вуковог *Српског рјечника*. Зморски у Марку сагледава особине типичног епског јунака кога одликују одважност и огромна снага, он пише да је Марко склон пићу, али да се не напија. Осветљавајући Маркове односе са другима, аутор предговора указује и на недостатке јунака, попут непридржавања датој заклетви Арапки која га је спасла. Уз превод песама Роман Зморски додаје напомене о јунацима, о називима места, о обичајима, или када објашњава српску реч (нпр. *снаша*)⁵ или турцизам (нпр. *делибаша*).⁶ У тим објашњењима преводилац се држи Караџићевих коментара или његовог речника. Једино уз песму о Марку и Љутици Богдану (Zmorski 1859: 23–24) исказује своје неслагање са коментаром немачког преводиоца Герхарда.

1867. КАЗИМЈЕЖ ВЛАДИСЛАВ ВУЈИЦКИ

У 27. тому енциклопедије *Encyklopedia powszechna* (1867) објављена је и јединица о вилама Казимјежа Владислава Вујицког, који је после збирке народних прича наставио да се бави словенским народним легендама и веровањима. У тексту о вилама Вујицки препричава песму о Краљевићу Марку и вили и Милошу кога вила устрели, Марко га спасава приморавајући вилу да га излечи. Аутор уводи и поређења са источнословенским русалкама:

Wila, jest to jedna z istot mytologicznych, której pamięć zachowały tak pieśni jak podania serbskie. Piękna, jak *najcudniejsza Rusalka*, zna się na ziołach i posiada sztukę leczenia. W śpiewie jest niezrównana, sama pieśni układa i melodyjnie oddaje. [...] U nas znane były także Wile, które bujały po lasach, ale ich pamięć zaginęła w pamięci ludu; *na Rusi pobratnie im Rusalki* zachowały się dotąd, jak *Dziwożony u górali tatrzańskich*. (Wojcicki 1867: 10)

⁵ *Snacha, snaszycza* (dosłownie znaczy synowa) zowie się młoda-pani w stosunku do kuma i dziewierza. W braku odpowiedniej nazwy polskiej, zatrzymałem serbski wyraz.

⁶ *Deli*, wyraz turecki, znaczy: śmiałek, junak; *delibasza*, niby naczelnik, pierwszy z junaków (Zmorski 1859: 140).

1870. ТЕОФИЛ ЛЕНАРТОВИЧ

Пољски песник позног романтизма Теофил Ленартович близак кругу *Варшавске циганерије*, био је у контактима са Романом Зморским и фолклористом Оскаром Колбергом, кога је пратио на прикупљању грађе по Галицији. У време избеглиштва у Италији, у Болоњи је предавао о словенским књижевностима. Са српског језика је превео три народне песме о Марку – *Марко Краљевић и Вуча џенерал* (Vuk II, 42), *Марко Краљевић и Ђемо Брђанин* (Vuk II, 68) и *Смрт Марка Краљевића* (Vuk II, 74), које су објављене у његовој збирци *Ze starych zbroic. Rytmy* (Lenartowicz 1870), поново у књизи изабраних стихова годину дана касније и у потоњим издањима или антологијама.

1870–1878. СИГМУНТ МИЛКОВСКИ – ТОМАШ ЈЕЖ

Сигмунт Милковски (1824–1915) је био члан Пољског демократског друштва и агент у Румунији, Молдавији, Стамбулу и Србији. Добро је познавао историју Балкана и политичке прилике јер је и живео у Београду 1864–1866. Своје историјске романе је потписивао псеудонимом Томаш Јеж.

У историјском роману *Ускоци* (1870) о борби Сењана за слободу и њиховим сукобима са Турцима и Млечанима, са пишевим пројекцијама политичких сукоба свог времена, узгред се помиње и Краљевић Марко. О Јежовом роману *Харамбашина вереница* (1872, *Narzezona Harambaszy*) о аустријско-турском рату крајем 18. века Стојан Суботин, књижевни историчар који је проучавао дела пољског романописца, пише: *Тако трговци у разговорима често помињу Краљевића Марка и његова Шарца, виле, које Јеж зна углавном из народних песама, Милоша Обилића итд.* Јежов роман *Ротуловићу* (1878, *Rotułowicze*) не описује словенски живаљ у првом плану, већ Турке и потурчењаке, али и у овом делу има неколико реминисценција о Краљевићу Марку а препричана је и песма о Марку Краљевићу и вили Бардарици за коју Стојан Суботин мисли да је најближа песми из збирке Богољуба Петрановића, мада додаје у *потпуности, колико смо могли проверити, не одговара ни једној тада познатој.*

1880. БРОЊИСЛАВ ГРАБОВСКИ

У пољској култури није било лика сличног Марку Краљевићу као заштитнику раје, јер је Пољска била моћна сила. Ако преводи омогућавају упознавање са другим културама, онда обраде значе дубље промишљање туђих судбина и њихово повезивање са својим народом.

Плодни писац и зналац словенских језика Броњислав Теодор Грабовски је издао у Варшави своју драму о Краљевићу Марку у пет чинова *Królewicz Marko : dramat z podań południowo-słowiańskich w pięciu aktach* (Grabowski 1880). Грабовски је у тексту *Србија у пољској књижевности*, објављеном у књижевном додатку петербуршког листа на пољском, у тексту написао да је његов комад игран у Прагу на чешком језику у преводу Франтишека Ховорке (Grabowski 1889: 19).

Драму *Краљевић Марко* аутор је посветио Босанском и Сремском бискупу, Јосипу Јурју Штросмајеру, речима из предговора да уснули Марко не мора ни да се буди док је бискуп активан, што говори о поштовању овог бискупа католичке цркве који је био присталица јужнословенских приближавања. У драми Грабовског Марко Краљевић је султанов посинак кога витезови зову да поведе Србе против Турака, а он је представљан као заштитник девојке Зоре коју у султански харем хоће да преда Филип Маџарин, потурчен у Филипа бега. Грабовски је у драми искористио мотиве из многих песама о Краљевићу Марку иако је нагласио да његов Марко не може бити Марко из усменог певања.⁷ Овај заборављени комад показује идејна усмерења песника. Иако потпуно различит од сатиричко пародијске приче Радоја Домановића *Марко Краљевић други пут међу Србима* о бесмислености Марковог јунаштва у бирократизованом 19. веку, предговор исказује идеју да је Марково време прошло.

МИТОЛОШКИ АКЦЕНТИ

После превода песме *Марко Краљевић и вила* (Vuk II, 37) Августа Бјеловског, ову су песму преводили и потоњи пољски преводиоци 19. и 20. века. Наглашене митолошке црте лика виле, привлачиле су Пољаке, што потврђују и поновљена издања и нови преводи ове песме. Последњи превод је урадила Ана Камјењска у својој збирци објављеној 1967. године. Речено је да је Владислав Казимјеж Вујчицки у енциклопедијском тексту о вилама (1867), женским бићима српских народних веровања, поменуо и везу вила са Краљевићем Марком. О вилама говоре и потоњи пољски проучаваоци словенске митологије.

Вук Карацић је песму о смрти Марка Краљевића објавио као последњу песму о Марку у другој књизи са јуначким песмама најстаријег доба. У тој песми Марков коњ Шарац на планини посрће, јер му је вила рекла да ће Марко умрети, да ће на врху планине сам у води бунара видети свој крај. Вилине речи се показују као најавна смрти јунака – од бога, старог крвника. Адам Мицкјевич је у предавању на Колеж д Франсу препричао

⁷ Ajdačić, Dejan. *Poljsko-srpske književne veze*. Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, 2021: 57–58.

песму *Смрт Краљевића Марка* и дао јој своја тумачења. Песма о смрти Марка Краљевића налази се на крају збирке Романа Зморског чиме јој је приређивач дао и симболичко значење. У српској традицији 19. века мотиви песме о смрти Марка Краљевића су се преобразили у мотив Марковог сна и Марко је у књижевном преображају другоразредних романтичара престао да буде султанов посинак, већ устаник, побуњеник.

У путопису из словенских земаља, пољски кнез Александар Сапјеха је у свом опису пута кроз далматинско залеђе 1804. описао како Морлаци који га прате певају песме о Краљевићу Марку и више пута истакао да су то широко познате и веома омиљене код Морлака – словенских житеља Далмације и залеђа. Потом се јављају преводи песама о Марку низа пољских преводаца, Августа Бјеловског, Романа Зморског, Теофила Ленартовича. Мицкјевич је у својим предавањима у Паризу користио преводе са француског и немачког, а истакао је претежно митолошке црте Марка Краљевића малог броја песама. И Мицкјевич и Зморски су поредили лик Краљевића Марка са митолошким ликовима из несловенских традиција. Фолклористи тек у 20. веку уводе запис баладе о Марку и Андријашу из књиге Петра Хекторовића *Рибање и рибарско приговарање* 1568. године (Jakobiес 1948: XVIII; Kubik 2015: 211). Пољаци нису Марка Краљевића супротстављали косовском витезу Милошу Обилићу, кнезу Лазару који, по Његошу, оличавају активно начело борбе, насупрот Марку као султановом вазалу. Пољаци су ретко обраћали пажњу у фолклористичким студијама на хуморне елементе народних песама о Марку Краљевићу или на његове проблеме са женама проистекле из психологије епског јунака. Пољски филолози се нису бавили коришћењем пољских превода у функцији посредних превода при превођењу на украјински језик, што је интересовало Украјинце Михајла Гуца и Србе Војислава Јовановића, Мирослава Топића и Петра Буњака.

REFERENCES

- Batowski 1934:** Batowski, Henryk. "Mickiewicz and Serbian Folk Song." *Pamiętnik Literacki*, vol. 31, no 1/4 (1934): 29–57. [In Polish: Batowski, Henryk. "Mickiewicz a serbska pieśń ludowa." *Pamiętnik Literacki*, t. 31, nr. 1/4 (1934): 29–57.]
- Batowski 1956:** Batowski, Henryk. *Mickiewicz as a Researcher of the Slavic World*. Warsaw: Ossolineum, 1956. [In Polish: Batowski, Henryk. *Mickiewicz jako badacz słowiańszczyzny*. Warszawa: Ossolineum, 1956.]

- Choikovich 1837:** Choikovich, Chubro. *Montenegrin and Herzegovina Singing*. Leipzig, 1837. [In Serbian: Чојковић, Чубро. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Лајпциг, 1837.]
- Czajka 1973:** Czajka, Henryka. *Heroic Folk Epic of Southern Slavs*. Wrocław: PAN, 1973. [In Polish: Czajka, Henryka. *Bohaterska epika ludowa Słowian Południowych*. Wrocław: PAN, 1973.]
- Czamanska 2001:** Czamanska, Ilona. "Turkish Wars of the 14th–17th Centuries in the Songs of the Nations of South-Eastern and Central Europe." *Napis*, Series VII (2001): 281–296. [In Polish: Czamańska, Ilona. „Wojny tureckie XIV–XVII wieku w pieśniach narodowości Europy południowoschodniej i środkowej.” *Napis*, Seria VII (2001): 281–296.]
- Georgijevic 1936:** Georgijevic, Kreshimir. *Serbo-Croatian Folk Song in Polish Literature. A Study in the Comparative History of Slavic Literatures*. Belgrade: SKA, 1936. <http://rastko.rs/rastko-pl/umetnost/knjizevnost/studije/kgeorgijevic-pesma.php> (accessed: 28.07.2024). [In Serbian: Георгијевић, Крешимир. *Српскохрватска народна песма у полској књижевности. Студија из упоредне историје словенских књижевности*. Београд: СКА 1936.]
- Grabowski 1880:** Grabowski, Bronislaw. *Prince Marko: A Drama from South Slavic Legends*. Warsaw: Druk Jozefa Ungra, 1880. [In Polish: Grabowski, Bronisław. *Królewicz Marko: dramat z podań południowo-słowiańskich*. Warszawa: Druk Józefa Ungra, 1880.]
- Grabowski 1889:** Grabowski, Bronislaw. "Serbia in Polish literature." *Przegląd Literacki, dodatek do „Kraju”*, vol. 8, no 24 (1889): 15–19. [In Polish: Grabowski, Bronisław. „Serbia w literaturze polskiej.” *Przegląd Literacki, dodatek do „Kraju”*, t. 8, nr 24 (1889): 15–19.]
- Halili 2012:** Halili, Rigels. *The Nation and Its Songs. A Story about Orality, Literacy and Folk Epic among Albanians and Serbs*. Warsaw University Press, 2012. [In Polish: Halili, Rigels. *Naród i jego pieśni. Rzecz o oralności, piśmienności i epice ludowej wśród Albańczyków i Serbów*. Warszawa: UW, 2012.]
- Ilesic 1934:** Ilesic, Fran. "Adam Mickiewicz among the Southern Slavs (Today's Yugoslavs)." In *Księga referatów: II Międzynarodowy zjazd slawistów (filologów słowiańskich). Sekcja II – Historia literatury*: 59–61. Warsaw, 1934. [In Polish: Ileśiś, Fran. „Adam Mickiewicz u południowych Słowian (dzisiejszych Jugosłowian).” W: *Księga referatów: II Międzynarodowy zjazd slawistów (filologów słowiańskich). Sekcja II – Historia literatury*: 59–61. Warszawa, 1934.]
- Jakobiec 1948:** Jakobiec, Marian, ed. *Yugoslav Folk Epic*. Wrocław: Ossolineum, 1948. [In Polish: Jakóbiec, Marian, red. *Jugosłowiańska epika ludowa*. Wrocław: Ossolineum, 1948.]
- Jakobiec-Semkowowa 1991:** Jakobiec-Semkowowa, Milica. *Slavic Folk Song in Polish Translations of the Romantic Era*. Wrocław University Press, 1991. [In Polish: Jakóbiec-Semkowowa, Milica. *Słowiańska pieśń ludowa w polskich przekładach doby romantyzmu*. *Slavica Wratislaviensia*, t. 67. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1991.]
- Kale 2015:** Kale, Slaven. "The South Slavic Circle of Acquaintances of the Slavist Vilim Francić." In Ivanović, Radomir V., ed. *In Honor of Academician Nenad Vuković*: 25–45. Podgorica: CANU, 2020. [In Croatian: Kale, Slaven. „Južnoslovenski krug poznanika slavista Vilima Frančića.” U: Ивановић, Радомир В., уред. *Академику Ненаду Вуковићу у част*: 25–45. Подгорица: ЦАНУ, 2020.]
- Kamienska 1967:** Kamienska, Anna, ed. *Pearls and Stones: A Selection of Serbo-Croatian Folk Poetry*. Warsaw: PIW, 1967. [In Polish: Kamińska, Anna, red. *Perły i kamienie: wybór serbsko-chorwackiej poezji ludowej*. Warszawa: PIW, 1967.]

- Kawecka et al. 2022:** Kawecka, Agata & Karolina Krzeszewska, Izabela Lis-Wielgosz, Ivan N. Petrov, Małgorzata Skowronek. *Commented Bibliography of Polish Translations of Folk Literature from the Slavia Orthodoxa Circle*. University of Lodz Press 2022. [In Polish: Kawecka, Agata & Karolina Krzeszewska, Izabela Lis-Wielgosz, Ivan N. Petrov, Małgorzata Skowronek. *Komentowana bibliografia polskich przekładów literatury ludowej kręgu Slavia Orthodoxa*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2022.]
- Kubik 2015:** Kubik, Damian. *South Slavic "imagined culture"*. Krakow: Nomos, 2015. [In Polish: Kubik, Damian. *Południowosłowiańska „kultura wyobrażona"*. Kraków: Nomos, 2015.]
- Lenartowicz 1870:** Lenartowicz, Teofil. *From Old Armor. Rhythms*. Lviv: F.H. Richter, 1870. [In Polish: Lenartowicz, Teofil. *Ze starych zbroic. Rytmy*. Lwów: F.H. Richter, 1870.]
- Lis-Wielgosz 2016:** Lis-Wielgosz, Izabela. "This Collection Will Not Become a Useless Burden in the Bookselling, i.e. National Serbian Songs Selected and Translated by Roman Zmorski." *Przekłady Literatur Słowiańskich*, vol. 7, p. 1 (2016): 165–182. [In Polish: Lis-Wielgosz, Izabela. „Zbiór ten nie zostanie bezużytecznym w księgarstwie ciężarem", czyli Narodowe pieśni serbskie wybrane i przełożone przez Romana Zmorskiego." *Przekłady Literatur Słowiańskich*, t. 7, cz. 1 (2016): 165–182.]
- Ljubinkovic 2010:** Ljubinkovic, Nenad. "Prince Marko – History, Myth, Legend." *Traganja i odgovori. Studije iz narodne knjizevnosti i folklor* (1): 246–256. Belgrade: Institut za knjizevnost i umetnost, 2010. [In Serbian: Љубинковић, Ненад. "Краљевић Марко – историја, мит, легенда." *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора* (1): 246–256. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.]
- Lukic & Zlatkovic 1996:** Lukic, Milan & Ivan Zlatkovic. *An Anthology of Folk Songs about Prince Marko*. V–XXIV. Belgrade: ZUNS, 1996. [In Serbian: Лукић, Милан & Иван Златковић. *Антологија народних песама о Марку Краљевићу*. V–XXIV. Београд: ЗУНС, 1996.]
- Mickiewicz 1955:** Mickiewicz, Adam. *About Serbian Folk Poetry*. Transl. from Polish by Stojan Subotin. Cetinje: Narodna knjiga, 1955. <http://rastko.rs/rastko-pl/umetnost/knjizevnost/studije/amickiewicz-srpskapoezija.php> (accessed: 28.07.2024). [In Serbian: Мицкјевич, Адам. *О српској народној поезији*. С пољског превео Стојан Суботин. Цетиње: Народна књига, 1955.]
- Sapieha 1811:** [Sapieha, Aleksander.] *Travels in Slavic Countries Made in 1802 and 1803*. Wrocław, 1811. [In Polish: [Sapieha, Aleksander.] *Podróże w krajach słowiańskich odbywane w latach 1802^{gim} i 1803^{cim}*. Wrocław, 1811.]
- Semkow 1965:** Semkow, Milica. "Roman Zmorski as an Expert and Translator of Serbian Folk Poetry." *Prace literackie*, no 7 (1965): 61–97. [In Polish: Semków, Milica. „Roman Zmorski jako znawca i tłumacz ludowej poezji serbskiej." *Prace literackie*, nr. 7 (1965): 61–97.]
- Topic & Bunjak 2015:** Topic, Miroslav & Petar Bunjak. *Crossings and Parallels: About Polish Translations of Serbian Folk Poetry*. Belgrade: EAT, 2015. [In Serbian: Топић, Мирослав & Петар Буњак. *Укрштања и паралеле: о пољским преводима српске народне поезије*. Београд: ЕАТ, 2015.]
- Wojcicki 1867:** Wojcicki, Kazimierz Wladyslaw. "Vila." In *Universal Encyclopedia*. Vol. 27 (Wikaryusz – Wybrzeże): 10. Warsaw: S. Orgelbrand, 1867. [In Polish: Wójcicki, Kazimierz Władysław. „Wila." *W: Encyklopedia powszechna*. T. 27 (Wikaryusz – Wybrzeże): 10. Warszawa: S. Orgelbrand, 1867.]
- Zmorski 1859:** Zmorski, Roman. *Prince Marko. Serbian National Songs Translated*. Warsaw, 1859. [In Polish: Zmorski, Roman. *Królewicz Marko. Narodowe pieśni serbskie przełożone*. Warszawa, 1859.]

DEJAN AJDASIĆ (DEJAN AJDAČIĆ, ДЕЈАН АЈДАЧИЋ), DR HAB. PROF. UG
University of Gdansk

 <https://orcid.org/0000-0002-4098-4660>

“Kraljevic Marko from Serbian Folk Songs among Poles in the 19th Century.” [Original

title in Serbian: „Краљевић Марко из српских народних песама

код Пољака у 19. веку.“] *Cyrillo-Methodian Papers*, no 13 (2024): 40–56.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2024.13.40-56>

